

NOTO'LIQ OILADAGI BOLALARDA O'ZINI BAHOLASH VA O'ZIDAN QONIQISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Odinabonu Oxunjanova Ismoiljon qizi

*Alisher Navoiy nomidagi o'zbek tili va adabiyoti
universiteti Psixologiya mutaxassisligi magistranti*

Annotatsiya: Noto'liq oilada tarbiyalangan bolalar hayoti va ruhiyati to'liq oilada o'sgan tengdoshlariga nisbatan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Psixologik tadqiqotlar va nazariy tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, ota-onalardan biri yo'qligi bolaning shakllanishida chuqur iz qoldiradi. Bunday bolalarda o'zini baholash darajasi va o'zidan qoniqish sezilarli o'zgarishlarga uchrashi mumkin. Bu bolalarning psixologik rivojlanishi va ijtimoiylashtirish jarayonlarida alohida yondashuvni talab etadi. O'zini baholash bolaning o'zini boshqalar bilan taqqoslash, o'zining imkoniyatlari va qobiliyatlarini aniqlash, shuningdek, o'z hayotidagi muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklarga bo'lgan munosabatini ifoda etadi. Noto'liq oiladagi bolalarda o'zini baholash ijtimoiy holatga, oila muhitiga va tashqi muhit omillariga bog'liq holda shakllanadi.

Kalit so'zlar: noto'liq oila, bolalarda o'zini baholash, o'zidan qoniqish, psixologik rivojlanish, ijtimoiy moslashuv, emotsional muvozanat, oila muhiti, o'ziga ishonch, tarbiyaviy omillar, motivatsiya.

Psixologik jihatdan, bolaning o'zini baholashida asosiy rolni unga nisbatan bildiriladigan ishonch, mehr-muhabbat, e'tibor va ijobiy rag'batlantirish o'ynaydi. Noto'liq oilada ota (ko'pincha oila boshlig'i yoki ko'proq tarbiyaga ta'sir qiluvchi shaxs) yo'qligi sababli bola o'zini yetarlicha qadrlanmasligi, o'zini past baholashi yoki ortiqcha kuchli himoya tuyg'usiga ega bo'lishi mumkin. Bu holat bolada o'ziga bo'lgan ishonchning pasayishiga, o'z fikri va harakati uchun tashqi tasdiqlovchi talabning kuchayishiga olib keladi. Bola o'zini atrofidagilar kabi qiymatli, yetarli va iqtidorli his qilmasligi natijasida uning o'zidan qoniqish darajasi pasayadi, ba'zan esa bu holat doimiy ruhan siqilish va stress manbaiga aylanadi. Ko'pgina tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, noto'liq oiladagi bolalar o'zini baholash jarayonida ikki xil psixologik yo'nalishda rivojlanadi. Bir guruh depressiv holatga, o'zini kamsitishga va ijtimoiy cheklanishga moyil bo'lsa, boshqa guruh esa aksincha, o'zini ortiqcha himoya qilish, mustaqillikka intilish, ba'zi hollarda esa agressiv harakatlar orqali o'zini tasdiqlashga harakat qiladi. Bu ikki yo'nalishning har biri bolaning psixologik portreti va uning kelajakdagi ijtimoiy hayotiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Noto'liq oiladagi bolalarning ishonchliligi, tashabbuskorligi, ijtimoiy moslashuvchanligi yoki moslasha

olmasligi ko'p hollarda oila ichidagi kommunikatsiyaning sifati va muhitga bog'liq bo'ladi [1].

O'zidan qoniqish, ya'ni shaxsning o'z shaxsiy sifati, yutuqlari, tashqi ko'rinishi va qobiliyatlaridan rozi bo'lish holati bolaning ruhiy barqarorligini belgilaydi. Noto'liq oilalarda bu ko'rsatkich ko'plab omillar sababli past bo'lishi yoki doimiy o'zgaruvchan darajada bo'lishi mumkin. Bunda eng muhim omillardan biri - bolaga doimiy ravishda samimiy e'tibor va qo'llab-quvvatlovning yetishmasligi, oilada iliqlik va ishonchli munosabatlarning sustligi hisoblanadi. Shuningdek, ijtimoiy stereotiplar va jamiyatdagi salbiy munosabatlar ham bolada o'zgacha komplekslar, ichki xavotir va ishonchsizlikni shakllantiradi. Psixologlar tomonidan qayd qilinishicha, noto'liq oiladagi bolalar o'zini baholashda ko'proq tashqi his-tuyg'ular, atrofdagilarning so'zlari va hodisalarga bog'lanib qoladi va mustaqil baho berishga qiynaladi. Shuni ham alohida ta'kidlash lozimki, noto'liq oiladagi bolalarda o'zini baholash va o'zidan qoniqish darajasini oshirishda ijtimoiy muhit, maktab va pedagogik jamoaning o'rni nihoyatda muhimdir. Bola maktabga kirgunga qadar asosiy ta'sirlovchi omil — oiladir. Ammo oiladagi yetishmovchilik yoki tarbiya jarayonidagi kamchiliklar bolaning maktabda tengdoshlaridan ajralib qolishiga yoki ijtimoiy cheklovlarni boshdan kechirishiga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, pedagoglar va tengdoshlar tomonidan bildirilgan e'tibor va iliq munosabat bolada ijtimoiy ahamiyat hissi, o'zini qadrlash va o'zini to'g'ri baholashga yordam beradi. Noto'liq oiladagi bolalarda o'zini baholash va o'zidan qoniqish darajasiga ta'sir ko'rsatuvchi yana bir muhim jihat, bu bolaga nisbatan mavjud talablar va cheklovlardir. Ba'zi hollarda, bitta ota-onasi bor bolaga haddan tashqari talab qo'yilishi, javobgarlik yuklanishi yoki doimiy taqqoslash holatlari uning iste'dodini namoyon qilishga, o'zini erkin his qilishga to'sqinlik qiladi. Bu esa o'z navbatida, uning o'z-o'zini baholashida muammolarni keltirib chiqaradi. Ayrim hollarda esa bolaning barcha istak va ehtiyojlari to'liq qondiriladi, bu esa o'ziga haddan ortiq ishonch, atrofdagilar fikrini hisobga olmaslik va loqaydlikka olib keladi. Har ikki holatda ham boladagi o'zini baholash va o'zidan qoniqish muvozanatini topishda muammolar yuzaga chiqadi [2].

O'zini baholash va o'zidan qoniqish tushunchalari bola psixologik sog'lom bo'lib o'sishi, kelajakda mustaqil va ijtimoiy faol shaxs bo'lib yetishishi uchun asosiy omillardandir. Bu ko'rsatkichlar bolada hayotga, insonlarga, o'zi va kelajakdagi maqsadlariga bo'lgan ishonch, o'zini oqlash va o'zini bilish ehtiyojini qondiradi. Ayniqsa, noto'liq oiladagi bolalarda bu ko'rsatkichlarni to'g'ri shakllantirish va barqaror holatga keltirish uchun pedagog va psixologlarning hamkorlikda ishlashi, individual yondashuvni takomillashtirishi talab qilinadi. Noto'liq oiladagi bolalarning psixologik xususiyatlariga oid ilmiy izlanishlar natijalari, bola psixikasida yuzaga keladigan murakkabliklar, psixo-emotsional fonning tez-tez o'zgarishi, ichki norozilik, o'z-o'ziga bo'lgan tanqidchanlik, o'zini boshqalarga nisbatan kam his qilish, kuchli

yoki aksincha past motivatsiyaning namoyon bo'lishi kabi ko'plab ijtimoiy-psixologik holatlarni ochib beradi. Bu esa o'z o'rnida o'qituvchi, psixolog, ota-ona va ijtimoiy muhit uchun muhim bo'lgan ma'lumotdir. Bolada o'zini baholash va o'zidan qoniqish shakllanishining turli bosqichlari mavjud bo'lib, ularning har biri muayyan psixologik va pedagogik yondashuvlarni talab etadi. Erta bolalik davrida bola ko'proq ota-onasining baholari, munosabati va rag'batlantirishiga bog'liq bo'ladi. Bu davrda bola o'zini oilaviy muhitda qanday baholanishini yodda tutadi va kelgusida o'zini shu asosda shakllantiradi. Keyingi bosqichda esa bola maktab muhitiga tushadi va u yerda tengqurlar, o'qituvchilar, jamiyatning turli ko'rinishlari orqali o'zini baholashga harakat qiladi. Bu bosqichda bola o'z-o'ziga ob'ektiv baho bera olish, o'zini to'g'ri tahlil qilish va o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishi uchun pedagoglar ko'magiga muhtoj bo'ladi [3].

Noto'liq oiladagi bolalarda o'zini baholash va o'zidan qoniqishga bo'lgan yaratilgan sharoit, ular bilan ishlashda individual yondashuv, turli ijtimoiy psixologik treninglar, o'zini ifoda etishga imkon beruvchi mashg'ulotlar muhim rol o'ynaydi. Bunday bolalar bilan ishlashda ular dardini tinglash, hissiyotlarini to'g'ri ifodalashga yordam berish, o'ziga ishonch uyg'otish va ichki dunyosini aniqlash uchun maxsus psixologik texnikalar qo'llanilishi mumkin. Bu esa bolaning o'zini qadrlashini oshirishga, o'zidan qoniqishini kuchaytirishga yordam beradi. Noto'liq oiladagi bolaning maktab yoki boshqa ijtimoiy muhitga integratsiyalashuvi ham muhim vazifa sanaladi. Aksariyat hollarda bu bolalar ijtimoiy munosabatlarda ehtiyotkorlik, o'zini cheklash, ba'zan esa tajovuzkorlik va shubhalanish kabi reaksiyalarni namoyon qiladi. Bunday holatlarning oldini olish va bartaraf etishda samarali psixologik yordam, psixoprotektiv muhit va ijobiy ko'mak zarur. Psixolog va pedagoglar bunday bolalarga individual ishlov berish, rivojlanishining har bir bosqichida ularni qo'llab-quvvatlash orqali ijobiy natijaga erishishlari mumkin. Noto'liq oiladagi bolalarda rivojlanayotgan ko'plab psixologik holatlar faqat ichki omillar bilan emas, balki tashqi omillar, ya'ni atrof-muhit, o'qituvchilar, do'stlar, jamiyat, kengaytirilgan oila a'zolari va boshqa ijtimoiy institutlarning ham ta'sirida shakllanadi. Shuning uchun, bolada sog'lom va to'g'ri o'zini baholash hamda o'zidan qoniqish darajasini ta'minlash uchun keng qamrovli va tizimli ishlarni olib borish zarur [4].

Bugungi zamonaviy jamiyatda oilalarning barqarorligiga turli sabablarga ko'ra putur yetmoqda va natijada noto'liq oilalarda o'sayotgan bolalar soni ko'paymoqda. Bu bolalarning ba'zi hollarda ijtimoiy jihatdan himoyasiz va zaif qatlam hisoblanishi ijtimoiy masalalarning yuqori darajada dolzarbligini namoyon qiladi. Shu sababli, noto'liq oiladagi bolalar uchun davlat tomonidan ham, ijtimoiy institutlar tomonidan ham doimiy ko'mak, ma'naviy va psixologik yordam, pedagogik dasturlar ishlab chiqish bugunning asosiy talablaridan biridir. Bolalarning psixologik xususiyatlari, o'zini baholash va o'zidan qoniqishni rivojlantirish sohasidagi izlanishlar

ko'rsatmog'da-ki, sog'lom ijtimoiy hamda psixologik muhitda o'sayotgan bolalarda hayotga bo'lgan ijobiy qarash, o'zini yaxshi baholash va o'zidan qoniqish, mustahkam ichki motivatsiya, qat'iylik va bardamlilik shakllanadi. Noto'liq oilalardagi bolalar uchun ham shunday sharoitni yaratish, ularni jamiyat hayotiga, ijtimoiy faollikka jalb etish va to'g'ri yo'naltirish zarurdir [5].

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, noto'liq oiladagi bolalarda o'zini baholash va o'zidan qoniqish holati murakkab psixologik jarayon bo'lib, bu borada qator ichki va tashqi omillar o'z ta'sirini ko'rsatadi. O'zini past baholovchi yoki o'zidan qoniqmagan bolalarda hayotda tashabbuskorlik, liderlik, ijtimoiy faoliyat kabi muhim fazilatlar yetarlicha rivojlanmaydi va ularning sog'lom, baxtli va muvaffaqiyatli bo'lib ulg'ayishiga to'sqinlik qiladi. Shuning uchun pedagoglar, psixologlar, ota-onalar va jamiyat tomonidan noto'liq oiladagi bolalarni psixologik qo'llab-quvvatlash, ularda o'zini baholash va o'zidan qoniqish hissini mustahkamlash uchun birgalikda harakat qilish muhimdir. Bu esa farzandlarimizning barkamol, sog'lom, baxtli va mustaqil shaxs bo'lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alimova, M. (2018). "Oilaviy tarbiya jarayonida psixologik yondashuvlarning ahamiyati". Oila va jamiyat, 10(2), 55-60.
2. Bekmirzayeva, H. (2021). "Bolalarda o'zini baholashning shakllanishiga oilaviy omillarning ta'siri". O'zbek Psixologiyasi Jurnal, 2(5), 43-50.
3. Ergasheva, S. (2020). "Noto'liq oilada o'sgan bolalarda emotsional rivojlanish va muammolar". Zamonaviy Ta'lim, 7(1), 92-98.
4. Juraeva, G. (2019). "Yoshlar psixologiyasida o'ziga ishonch va uni rivojlantirish omillari". Barkamol Avlod, 15(3), 110-116.
5. Karimova, R. (2018). "Oilada o'zini baholash shakllanishining psixologik asoslari". Tarbiya, 12(2), 25-31.
6. Madumarova, N. (2021). "O'zidan qoniqish hissining rivojlanishida oila va maktab hamkorligi". Ijtimoiy Psixologiya, 8(4), 80-85.
7. Raxmatullayeva, N. (2019). "Ijtimoiy omillarning bola psixikasiga ta'siri". Ijtimoiy va Ilmiy Innovatsiyalar, 4(2), 77-84.